

В'ячеслав УСАТИЙ

КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Провідною ідеєю державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття) є створення життєздатної системи неперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, "формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації" [1: 6]. Школа має забезпечувати всебічний розвиток дитини, її здібностей і обдарувань, "формування громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору" [1: 22]. Потрібно "добиватися . . . , щоб українці мали свою особну школу, де б усі науки викладалися українською мовою" [2: 27]. Так, Україна має свою державну мову [3: 5], але, щоб зазвучала вона на повну силу, її треба шукати.

У цьому "особлива роль належить початковій освіті" [4: 51], яка забезпечує загальний розвиток дитини, є першою і незамінною сходинкою на її шляху до здобуття загальної середньої освіти.

Найголовнішою фігурою у вирішенні завдань початкової школи є вчитель. Працюючи з учнями свого класу протягом усього періоду, коли здійснюється їхня початкова освіта, він формує у них знання і навички, без яких неможливий інтелектуальний і моральний розвиток. Система знань і навичок, яку має сформувати вчитель початкових класів, досить широка і вимагає від нього відповідної широти інтересів, культури, глибоких і різнобічних знань – високої загальної ерудиції і культури. А найважливішим засобом, основним "інструментом" професійної діяльності вчителя є слово, його мовлення.

Від рівня культури мовлення вчителя значною мірою залежить не тільки мовленнєвий розвиток учнів його класу, а й їхня успішність у цілому, бо чим досконаліше мовлення школярів, тим краще вони виражають свої думки і сприймають висловлювання інших.

Слову, мовленню у процесі пізнання надавали великого значення Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, ряд інших вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів: Л.І. Айдарова, Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, Н.Я. Грипас, І.П. Гудзик, А.Б. Добрович, І.А. Зязюн, В.Я. Мельничайко, М.Я. Плющ, Г.М. Сагач, Т.О. Синиця, Н.Ф. Скрипченко, М.Г. Стельмахович, О.Н. Хорощковська, В.Р. Щербина.

Проте, як показує практика роботи у школі й вузі, для поліпшення рівня підготовки вчителів початкових класів необхідне подальше вдосконалення їхньої мовленнєвої культури. Широкий спектр предметів, які вивчаються у

початковій ланці загальноосвітньої школи, вимагає від учителя відповідної широти його професійної, зокрема, психологічної, педагогічної, методичної і лінгвістичної підготовки.

Мовлення вчителя у процесі викладання цілого ряду предметів, які відрізняються своїми пізнавально-структурними особливостями, має в кожному конкретному випадку відповідати прийнятому у цих предметах пізнавальному апарату, системі понять, доведень, образів, особливостей розкриття досліджуваних фактів. Воно ґрунтується на таких узагальненнях:

1. Забезпечення належної якості навчально-виховного процесу в початковій школі насамперед залежить від фахової і методичної підготовки вчителя, зокрема від його знання рідної мови та рівня володіння усним і писемним мовленням.

2. Культура мовлення вчителя початкових класів є комплексною лінгводидактичною проблемою і передбачає оволодіння:

- технікою мовлення, в т.ч. диханням, дикцією, вміння керувати силою і висотою голосу, орфоепічними нормами мови;

- засобами логіко-емоційної виразності читання і мовлення, в т.ч. всіма різновидами пауз і їх тривалістю, логічними наголосами, мелодичними змінами тону, а також темпом мовлення; вона охоплює також уміння підготуватися до мовленнєвої дії відповідно до характеру мовлення, матеріалу, що опрацьовується з учнями, їх психологічних особливостей і можливостей сприймання.

3. Виходячи з характеру мовленнєвої діяльності вчителя початкових класів на уроках і в позакласній роботі, його мовлення треба оцінювати за двома найважливішими критеріями:

- адекватністю навчально-виховним завданням, які вирішує вчитель;
- здатністю вчителя планувати мовлення і керувати ним у класі.

Обидва ці критерії носять комплексний характер і в сукупності своїх складових характеризують мовлення вчителя досить повно і всебічно.

4. Система лінгвістичних дисциплін у своїй єдності забезпечують належний мовленнєвий розвиток за умови, що в процесі вивчення предметів лінгвістичного циклу увага зосереджується на:

- формуванні нормативної вимови і подоланні діалектних впливів на процес вивчення фонетики і орфоепії;

- збагаченні, уточненні й активізації лексичного запасу учителів початкових класів;

- глибокому оволодінні граматичними нормами мови і вдосконаленні граматичного ладу мовлення у процесі опрацювання морфології і синтаксису рідної мови;

- теоретичному і практичному засвоєнні найважливіших текстологічних понять, що має виступати як узагальноючо-підсумковий етап роботи над розвитком мовлення майбутніх учителів початкових класів;

- створенні і використанні на заняттях з лінгвістичних дисциплін, особливо на заняттях з розвитку мовлення, таких ситуацій, які вимагають

користування найрізноманітнішою лексикою, у тому числі математичного, природничого, музичного, образотворчого та ін. термінологією;

– максимальному розвитку пізнавальної активності, здатності до творчості, створенні власних текстів, словесному відображенні ситуацій, що вимагають опису, розповіді, роздуму;

– формуванні здатності сприймати цілісність образного світу художнього твору, уявляти його конкретні деталі і картини, розуміти узагальнюючу суть образів, деталей, ситуацій, прирощене значення слова, перехід слова в образ і т.ін. – як необхідної умови для створення мовленнєвих ситуацій, адекватних характеру і особливостям художніх творів, які вивчаються у початкових класах, і необхідності забезпечення їх глибокого сприймання учнями.

5. Формувати розуміння зв'язку відповідних мовних конструкцій з явищами і ситуаціями життя, людським досвідом, уміння швидко знаходити лексико-граматичні засоби для вираження думки, характеристики-ки ситуації, явища, розповіді про подію тощо.

6. Добір і послідовність виконання вправ, які виконуються у процесі вивчення лінгвістичних дисциплін, повинні включати:

- пояснення явищ;
- вести до самостійного відкриття певних закономірностей;
- ставити у ситуації, коли необхідно проявити самостійну творчість зарахуванням опрацьованих закономірностей у власному мовленні;
- в цілому вимагати системи дій, що сприяють теоретичному усвідомленню певних закономірностей і практичному оволодінню умінням автоматично використовувати відповідні структури у власному мовленні.

7. Необхідно підкреслити особливу важливість опрацювання теоретичних відомостей з лінгвістики тексту у взаємозв'язку з практичним виконанням завдань;

8. Поєднання навчальних і самостійних робіт на заняттях з лінгвістичних дисциплін.

9. Учитель повинен мати перед собою перспективу, певну концепцію, яка допомагає орієнтуватись у потоці видань, посібників, статей, збірників вправ і обирати шлях, що веде до реалізації усвідомленої мети.

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К., 1994.
2. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. – К., 1991. – 27 с.
3. Конституція України. – К., 1996. – С. 5.
4. Вашуленко М.С., Прищепа К.С., Хорощковська О.Н., Явір В.В. Розвиток мовлення – провідний принцип удосконалення програми з мови // Початкова школа. – 1982. – № 7. – С. 51.